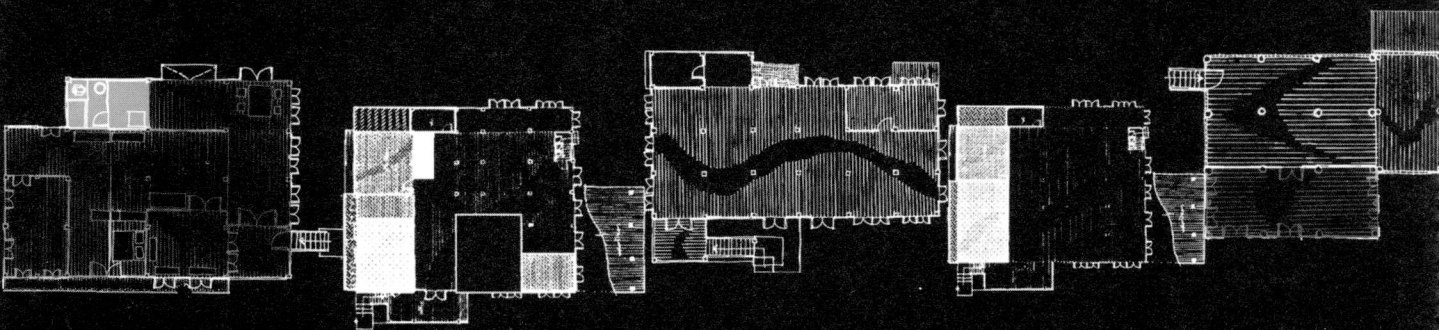

พัฒนาการของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ที่สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลง ในช่วงฤดูน้ำหลาก : พื้นที่ศึกษา บ้านเกาะหงษ์ ตำบลตะเคียนเลื่อน อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

ปริญญ์ คำสอน

สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวิถีการดำเนินชีวิตกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่มีการเรียนรู้และปรับตัวอย่างเหมาะสม จนองค์ความรู้เหล่านี้ได้พัฒนาเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในพื้นที่ โดยศึกษาผ่านรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่น พัฒนาการของรูปแบบ การใช้สอยพื้นที่ภายใน วัสดุและเทคโนโลยีในการก่อสร้าง ที่ทำให้ทราบถึงภูมิปัญญาการดำรงชีวิตและการปรับตัวให้เหมาะสมกับช่วงเวลาต่างๆ โดยกรอบการศึกษานี้อยู่ในพื้นที่บ้านเกาะหงษ์ ตำบลตะเคียนเลื่อน อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

ชุมชนบ้านเกาะหงษ์มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีลักษณะพื้นฐานทางสังคมแบบสังคมเกษตรกรรม การเกิดน้ำท่วมในพื้นที่เกิดจากกระแสน้ำจากทางภาคเหนือที่ไหลลงมาในช่วงเดือนสิงหาคม-ตุลาคม สำหรับงานสถาปัตยกรรมพบว่า สามารถแบ่งลำดับพัฒนาการของเรือนออกได้เป็น 5 ยุค คือจากเรือนไทยภาคกลางผ่านการต่อเติม จนมาเป็นเรือนปั้นหยา เรือนหน้าจั่วแบนและเรือนครึ่งตึกครึ่งไม้ในยุคปัจจุบัน พัฒนาการของเรือนเกิดขึ้นจากรูปแบบของเรือน จำนวนสมาชิก วัสดุและเทคโนโลยีในการก่อสร้าง ส่วนการแก้ปัญหาน้ำท่วม พบว่าเรือนพื้นถิ่นมีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิต สามารถตอบรับกับความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติและการปรับตัวของผู้อยู่อาศัยในช่วงที่เกิดน้ำท่วมได้ อันแสดงถึงความสามารถในการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ: สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น, พัฒนาการของสถาปัตยกรรม, ฤดูน้ำหลาก, นครสวรรค์

บทนำ

จากอดีตจนถึงปัจจุบันมนุษย์มีแหล่งที่อยู่อาศัยกระจายอยู่ในทุกภูมิภาคทั่วโลก แม้แต่ในพื้นที่ทุรกันดาร โดยมีปัจจัยที่ทำให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่เหล่านี้ได้ คือ ความสามารถในการเรียนรู้ และมีการปรับตัวอย่างเหมาะสม ที่ในที่สุดได้ตกผลึกกลายเป็น ภูมิปัญญาที่เป็นตัวกลางที่เชื่อมระหว่างมนุษย์ กับระบบนิเวศ อันเป็นภูมิปัญญาที่มีเอกลักษณ์ เฉพาะของแต่ละท้องถิ่น สัมพันธ์กับลักษณะทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของระบบนิเวศ และมีการสืบทอดกันมาในกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ดังนั้น ภูมิปัญญาเพื่อการดำรงชีวิตของแต่ละท้องถิ่นจึงเป็นองค์ความรู้ของมนุษย์ที่ไม่ได้เกิดขึ้น ลอยๆ หากแต่เป็นความรู้ที่กำเนิดขึ้นและลงหลักปักฐานอยู่ในระบบนิเวศของท้องถิ่น โดยที่ ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นนี้เป็นกระบวนการที่คนและชุมชนใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับ ระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่งโดยเฉพาะ (ยศ สันตสมบัติ 2542 : 47-48)

แนวความคิด และกระบวนการพัฒนาภูมิปัญญา มีความแตกต่างไปจากแนวความคิด ทางวิทยาศาสตร์ ที่ถึงแม้ว่าองค์ความรู้ทั้งสองประเภทจะเกิดขึ้นจาก การสังเกต พิสูจน์ทดลอง คัดสรรปรับปรุงและพัฒนาอย่างเป็นระบบ เนื่องจากภูมิปัญญามีแนวความคิดแบบองค์รวมที่ ทุกสิ่งทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตมีความสัมพันธ์ มีปฏิสัมพันธ์ มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และทุกสิ่งมีการก่อเกิด ดำรงอยู่และแตกดับไปภายในระบบนิเวศ ทำให้ภูมิปัญญากลายเป็น แนวความคิดแบบยั่งยืน ต่างกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่มีแนวคิดที่แยกทุกสิ่งออกจากกัน และทุกสิ่งไม่มีความสัมพันธ์กัน (ยศ สันตสมบัติ 2542 : 51-52)

วิถีชีวิตของคนไทยที่มีความผูกพันกับสายน้ำในทุกด้านก็เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการใช้องภูมิปัญญาในการดำรงชีวิต โดยการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่สมัยโบราณ มีการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันกับสภาพแวดล้อมควบคู่ไปด้วยเสมอ เนื่องจากลักษณะของน้ำในประเทศไทยที่มีรูปแบบเฉพาะแตกต่างกันไปตามสภาพทางภูมิศาสตร์ การเรียนรู้ที่จะอยู่อาศัย ร่วมกับน้ำจึงมีความแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค ภูมิปัญญาจึงเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ที่อาศัย หรือ มีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่นั้นๆ สามารถใช้ประโยชน์และอยู่ร่วมกันกับความเปลี่ยนแปลง ของน้ำในช่วงเวลาต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม

เช่นเดียวกับวิธีการปลูกเรือน รูปแบบ หรือที่ตั้งของเรือนก็ล้วนแต่มีที่มาจากสภาพแวดล้อม ช่างปลูกเรือนจึงต้องมีความรู้และความเข้าใจ เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับน้ำ สภาพภูมิศาสตร์ สภาพภูมิอากาศ รวมถึง คุณสมบัติของวัสดุก่อสร้าง เพื่อให้สามารถปลูกเรือนได้อย่างเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และการ ใช้งาน เนื่องจากวัสดุที่ใช้ปลูกเรือนส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่มืออยู่รอบตัว มีอยู่แล้วแต่เดิม หรือหาได้

ในพื้นที่ เมื่อผนวกเข้ากับภูมิปัญญาเชิงช่างของช่างปลูกเรือนก็ทำให้เกิดรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันมากมาย โดยเรือนเหล่านี้มีการพัฒนารูปแบบ วัสดุและเทคโนโลยีก่อสร้างเรื่อยมาเพื่อตอบสนองความต้องการและการใช้งานของผู้เป็นเจ้าของ ทำให้ตัวเรือนกลายเป็นสิ่งบ่งบอกสถานะทางสังคม และวัฒนธรรมท้องถิ่น ผ่านทางรูปแบบของเรือน การใช้พื้นที่ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏ

แนวความคิดในการออกแบบตัวเรือนให้ตอบสนองต่อการใช้งานและสภาพแวดล้อมที่มีความเปลี่ยนแปลงเกือบตลอดเวลา เป็นองค์ความรู้ที่เป็นพื้นฐานในการออกแบบงานสถาปัตยกรรม แต่ในปัจจุบันความรู้เหล่านี้กำลังเลือนหายไปตามความแปรผันทางสังคม ทำให้เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะการเกิดน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน จึงมักเกิดปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัยและการคมนาคมอยู่เป็นประจำ

บ้านเกาะหงษ์เป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีความเก่าแก่ชุมชนหนึ่ง ในจังหวัดนครสวรรค์ รูปแบบของเรือนในชุมชนเป็นเรือนบกหรือเรือนใต้ถุนสูงที่ปลูกสร้างขึ้นในหลายช่วงเวลา ทำให้มีรูปแบบของเรือนที่หลากหลาย ชาวบ้านส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนและประกอบอาชีพอยู่ในพื้นที่ริมแม่น้ำ ที่ในช่วงฤดูน้ำหลากพื้นที่เหล่านี้จะประสบกับน้ำท่วมอยู่เป็นประจำเนื่องจากระดับน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยาที่สูงขึ้น(ในช่วงเดือนสิงหาคม-ตุลาคม) แต่ชาวบ้านก็ยังสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นปกติสุข อันเนื่องมาจากการออกแบบเรือนพักอาศัย รวมถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเป็นอย่างมาก และชุมชนแห่งนี้ยังมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการเสด็จประพาสต้นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน ร.ศ.125 (พ.ศ. 2449) (กระทรวงศึกษาธิการ ม.ป.ป. : 287) อีกประการหนึ่ง

การศึกษามุ่งเน้นไปที่เรือนบกหรือเรือนใต้ถุนสูง ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในพื้นที่ของหมู่ที่ 2-7 ตำบลตะเคียนเลื่อน อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ เนื่องจากเป็นเรือนที่เหล่านี้ประสบกับการเกิดน้ำท่วมอยู่เป็นประจำมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ขอบเขตของการศึกษาจึงครอบคลุมเกี่ยวกับพัฒนาการของตัวเรือน ความเปลี่ยนแปลงของวัสดุโครงสร้าง และการปรับเปลี่ยนการใช้สอยพื้นที่ภายในเรือนเมื่อเกิดน้ำท่วม เพื่อนำมาวิเคราะห์ถึงภูมิปัญญาในการอยู่อาศัย การปรับตัวที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมและสภาพพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละฤดูกาลโดยเฉพาะเมื่อเกิดน้ำท่วม ทำให้ผลที่ได้จากการศึกษาสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาเกี่ยวกับงานสถาปัตยกรรมเรือนและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเป็นแนวทางในการออกแบบงานสถาปัตยกรรมให้กับผู้ที่สนใจ และหากมีการนำความรู้จากงานวิจัยชิ้นนี้ไปขยายผลเพิ่มเติม อาจนำไปใช้เป็นพื้นฐานข้อมูลในการป้องกันและจัดการปัญหาที่เกิดจากน้ำท่วมในพื้นที่ที่ประสบปัญหาในลักษณะที่คล้ายกันได้

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนบ้านเกาะหงษ์

ชุมชนบ้านเกาะหงษ์ ตั้งอยู่ในพื้นที่ของตำบลตะเคียนเลื่อน อำเภอมือ จังหวัดนครสวรรค์ ในพื้นที่บริเวณนี้มีการตั้งชุมชนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย โดยมีหลักฐานที่สำคัญ คือ อุโบสถหลังเก่าของวัดเกาะหงษ์ที่เป็นสถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายถึงต้นยุครัตนโกสินทร์ ทำให้คาดการณ์ได้ว่าการตั้งชุมชนขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกันหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย ชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยและมีบางส่วนที่สืบเชื้อสายมาจากชาวมอญที่เดินทางค้าขายมาตามแม่น้ำเจ้าพระยา ที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนแห่งนี้ ในปัจจุบันวัฒนธรรมมอญถูกผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมไทยที่มีรากฐานทางศาสนา และคติความเชื่อที่คล้ายคลึงกันจนไม่ปรากฏหลักฐานหลงเหลืออยู่ คงเหลือเพียงคำบอกเล่าเกี่ยวกับการละเล่นที่ได้รับการสืบทอดมาจากชาวมอญเท่านั้น หลักฐานที่เป็นสิ่งยืนยันการตั้งถิ่นฐานอยู่ของชาวมอญในพื้นที่คือ เสาหงส์อันเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของวัดมอญที่ตั้งอยู่ในบริเวณวัดเกาะหงษ์เท่านั้น ซึ่งในอดีตเคยมีเสาลักษณะเดียวกันนี้ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำ แต่ถูกน้ำกัดเซาะตลิ่งจนล้มพังไป ทางวัดจึงได้สร้างเสาหงส์ขึ้นใหม่ในตำแหน่งปัจจุบัน ชื่อของบ้านเกาะหงษ์ คาดว่ามีที่มาจากชาวมอญและเสาหงส์ที่เคยปรากฏอยู่ในพื้นที่นั้นนั่นเอง

ส่วนตำบลตะเคียนเลื่อนถูกตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2475 โดยชื่อนี้มีที่มาจากเรื่องเล่าที่ว่า มีต้นตะเคียนต้นใหญ่ลอยน้ำมาจากทางต้นแม่น้ำเจ้าพระยาและมาติดอยู่ที่หมู่บ้านในบริเวณวัดตะเคียนเลื่อนในปัจจุบัน ต่อมาต้นตะเคียนได้เจริญเติบโตเป็นต้นตะเคียนขนาดใหญ่ พื้นที่บริเวณนี้จึงถูกเรียกว่า **บ้านตะเคียนเลื่อน** และบริเวณที่ต้นตะเคียนลอยมาติด ปัจจุบันคือวัดตะเคียนเลื่อน

ชุมชนแห่งนี้มีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่ม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในบริเวณนี้แม่น้ำถูกแบ่งออกเป็นสองสาย ด้วยเกาะกลางแม่น้ำขนาดใหญ่ทอดยาวขนานไปกับลำน้ำเรียกว่า **เกาะหงษ์** เกาะนี้เคยถูกชาวบ้านใช้เป็นพื้นที่เกษตรกรรม แต่ประสบปัญหาศัตรูพืชที่เข้ามาทำลายพืชผลทางการเกษตร จนทำให้ในปัจจุบันไม่มีการใช้พื้นที่บนเกาะอีกต่อไป ส่วนบริเวณฝั่งตรงข้ามของเกาะอีกด้านหนึ่ง คือ พื้นที่ตำบลกลางแดด อำเภอมือ จังหวัดนครสวรรค์

จากตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนบ้านเกาะหงษ์ที่อยู่ติดกับแม่น้ำ ทำให้พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์จากตะกอนดินจากแม่น้ำทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม แต่ไม่มีการทำนาเนื่องจากมีพื้นที่ในการเพาะปลูกไม่มากนัก โดยมีการทำเกษตรกรรมที่เป็นการปลูกพืชหลายชนิดหมุนเวียนในพื้นที่ ชนิดของพืชที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นพืชไร่ หรือไม้ผล ที่มีระยะเวลาในการปลูกสั้น เช่น ข้าวโพด ถั่วเขียว หรือเป็นไม้ผลยืนต้นที่สามารถต้านทานการเกิดน้ำท่วมได้ เช่น มะปราง หรือละมุด เป็นต้น

นอกจากจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมแล้ว ชาวบ้านยังทำการขุดเรือ สร้างเรือ เพื่อใช้งาน และเพื่อจำหน่ายทั้งในพื้นที่และต่างพื้นที่ เช่นในจังหวัดอยุธยา หรืออ่างทอง เรือที่ได้รับความนิยมได้แก่ เรือมาด และเรือหนู ในอดีตชาวชุมชนบ้านเกาะหงษ์เป็นช่างขุดเรือที่มีชื่อเสียงมาก โดยเฉพาะการขุดเรือแข่งหรือเรือยาว แต่ในปัจจุบัน การขุดเรือสร้างเรือได้เลือนหายไปจากชุมชนแห่งนี้ เนื่องจากการขาดแคลนไม้ที่เป็นวัตถุดิบในการสร้างเรือ หลังจากการประกาศปิดป่าของรัฐบาล ทำให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนมาประกอบอาชีพทำเฟอร์นิเจอร์ หรือรับจ้างแทน จากรูปแบบวิถีชีวิตที่กล่าวถึงข้างต้นทำให้สามารถสรุปได้ว่าชุมชนแห่งนี้มีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรกรรม ที่มีความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นแบบเครือญาติ หรือรู้จักกันหมด

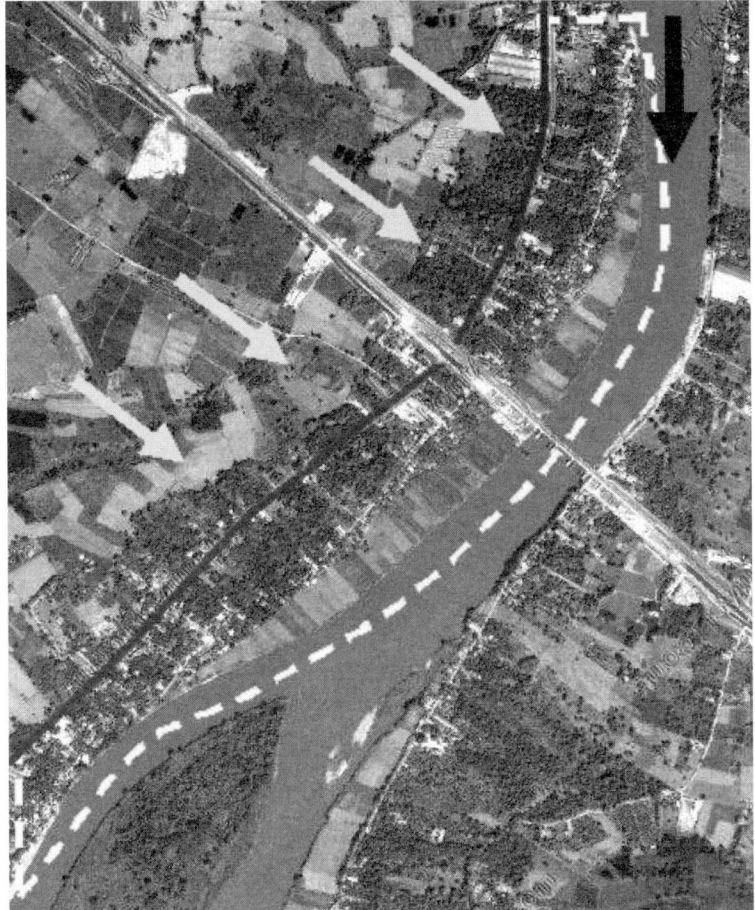
ศาสนาและคติความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่มีลักษณะที่ผสมผสานกันระหว่างพุทธศาสนาที่มีวัดเกาะหงษ์และวัดตะเคียนเลื่อนเป็นศูนย์กลาง กับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในประเพณีหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัย และการประกอบอาชีพเลี้ยงเป็นส่วนใหญ่ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับทิศทางการตั้งเรือน การตั้งศาลพระภูมิ พิธีไหว้แม่ย่านางเรือ¹ หรือพิธีไหว้สวนก่อนทำการเพาะปลูก² เป็นต้น

การเดินทางคมนาคมในอดีตใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก ชาวบ้านจึงมีเรือพาย เช่น เรือหนู เรือมาด เรือพายม้าหรือเรือเพมำเก็บอยู่ในบริเวณเรือน สำหรับใช้ในการเดินทางหรือทำเกษตรกรรมบนพื้นที่เกาะหงษ์ ในการเดินทางในระยะไกลมักใช้การโดยสารเรือเมล์ที่เรียกว่า เรือเมล์เขียว เรือเมล์แดง³ หรือใช้การเดินทางไปตามถนนลูกรังที่วิ่งเลียบไปตามริมแม่น้ำ ปัจจุบันเส้นทางคมนาคมสายหลักคือถนนสายนครสวรรค์-โกรกพระ ที่เชื่อมพื้นที่ชุมชนกับตัวเมืองนครสวรรค์ ทำให้การสัญจรทางน้ำถูกลดความสำคัญลงจนหมดไปในที่สุด ส่วนถนนสายเลียบแม่น้ำก็ถูกใช้เป็นถนนสำหรับเดินทางภายในชุมชนเท่านั้น

การเกิดน้ำท่วมจากอดีตจนถึงปัจจุบัน การเตรียมการป้องกัน และการแก้ปัญหา

จากการมนุษย์ที่ต้องอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อม ที่แตกต่างกันไปตามแต่ละภูมิภาค ทำให้มนุษย์ต้องมีการเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ งานสถาปัตยกรรมก็เป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของมนุษย์ โดยเฉพาะเรือนพื้นถิ่นที่เป็นงานสถาปัตยกรรมที่แสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน ดังนั้นการศึกษาสภาพแวดล้อม ความเปลี่ยนแปลง สาเหตุและรูปแบบของความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นจากอดีตจนถึงปัจจุบัน จึงสามารถเชื่อมโยงต่อไปยังงานสถาปัตยกรรมพัฒนาการของรูปแบบ และเทคโนโลยีการก่อสร้างที่เกิดขึ้นในพื้นที่

- เส้นทางน้ำจากเทือกเขาหลวง
- แนวถนนสายโกรกพระ-นครสวรรค์
- เส้นทางน้ำจากทางภาคเหนือและเพชรบูรณ์

รูปที่ 3 ขอบเขตพื้นที่ศึกษาในบริเวณบ้านเกาะหงษ์ ตำบลตะเคียนเลื่อน และเส้นทางของน้ำที่ไหลเข้ามาในพื้นที่บ้านเกาะหงษ์ ในช่วงฤดูน้ำหลาก

ที่เปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งยังสามารถคาดคะเนรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้

จากข้อมูลเกี่ยวกับการเกิดน้ำท่วมของชุมชนบ้านเกาะหงษ์ พบว่าชุมชนแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งในจังหวัดนครสวรรค์ที่ประสบกับน้ำท่วมเป็นประจำทุกปีในช่วงฤดูน้ำหลาก (เดือนตุลาคม-เดือนพฤศจิกายน) โดยมีปัจจัยมาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ชุมชนที่เป็นที่ราบลุ่ม เป็นพื้นที่รับน้ำที่ไหลล้นออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาและพื้นที่ใกล้เคียง กล่าวคือเมื่อถึงฤดูฝน น้ำจากทางภาคเหนือจะไหลลงมาตามแม่น้ำปิง แม่น้ำน่าน เมื่อมาบรรจบกันเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ระดับน้ำที่สูงขึ้นจนหลากเข้าท่วมพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำของจังหวัดนครสวรรค์ เป็นประจำ

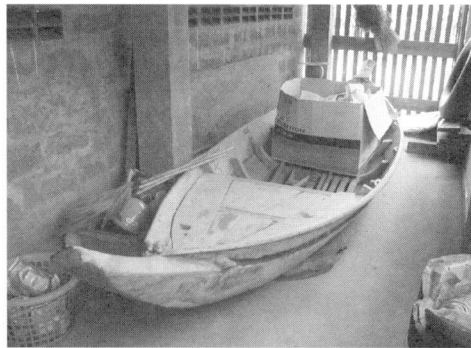
น้ำท่วมครั้งใหญ่ที่สุดในชุมชนบ้านเกาะหงษ์ เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2485 เนื่องจากมีน้ำป่าจาก**เทือกเขาหลวง** ในพื้นที่ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช และน้ำป่าจาก**เทือกเขาเพชรบูรณ์** ได้ไหลเข้ามาทางอำเภอชุมแสง บึงบอระเพ็ด ลงมายังแม่น้ำน่าน สมทบกับน้ำที่หลากลงมาจากทางภาคเหนือ จนระดับน้ำในบางพื้นที่ของชุมชนท่วมสูงถึงพื้นเรือนหรือประมาณ 2.50 เมตร และหลังจากปี 2485 ถึงแม้ว่าจะมีน้ำท่วมอีก เช่นในปี พ.ศ. 2538, 2545 หรือปี พ.ศ. 2549 ระดับน้ำก็ท่วมสูงเพียงเสาเรือน ประมาณ 0.80-1.50 เมตร เท่านั้น โดยสาเหตุสำคัญที่ทำให้การเกิดน้ำท่วมไม่รุนแรงเช่นในอดีต สืบเนื่องจากการสร้าง**เขื่อนภูมิพล** หรือ**เขื่อนยันฮี** ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2496-2507 กั้นขวางแม่น้ำปิงเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า กับ**อ่างเก็บน้ำหลวงพ่อง้อย** หรือ **ฝายหลวงพ่อง้อย** ที่กักเก็บน้ำจากเทือกเขาหลวงสำหรับการทำเกษตรกรรม นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมยังทำให้น้ำป่าจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ ก็ไม่ปรากฏขึ้นอีก จนทำให้ปริมาณน้ำที่หลากลงมายังพื้นที่บ้านเกาะหงษ์ลดปริมาณลง นอกจากนี้การสร้างถนนสายนครศรีธรรมราช-โคกพระ ที่อยู่ทางทิศตะวันออกของชุมชนยังทำหน้าที่เป็นเหมือน เขื่อน หรือฝาย กีดขวางการไหลของน้ำไม่ให้ไหลเข้ามาในบริเวณนี้อีกทางหนึ่ง

ในช่วงเวลาที่ทำการศึกษาโครงการ ระหว่างเดือนมีนาคม-พฤศจิกายน 2551 ได้เกิดน้ำท่วมขึ้นในพื้นที่ ตั้งแต่ปลายเดือนกันยายน ถึงต้นเดือนพฤศจิกายน แต่การเกิดน้ำท่วมในครั้งนี้มีความรุนแรงน้อยกว่าปกติ โดยน้ำได้เอ่อเข้าท่วมในพื้นที่น้ำไหลทรายมูล (พื้นที่ตลิ่งริมแม่น้ำ) พื้นที่เรือนที่อยู่ใกล้เคียงและบริเวณพื้นที่ต่ำ และมีระดับความสูงของน้ำที่ท่วมเสาเรือนประมาณ 0.30-0.50 เมตรเท่านั้น สืบเนื่องจากกระแสน้ำจากทางภาคเหนือมีการไหลเบี่ยงทิศทางไปยังแม่น้ำป่าสักแทนการไหลลงแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ในพื้นที่แม่น้ำป่าสักไหลผ่าน เช่น ในจังหวัดลพบุรีและอยุธยา เกิดน้ำท่วมเป็นบริเวณกว้าง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่แม่น้ำป่าสักไหลผ่าน

การเตรียมการป้องกันน้ำท่วมที่อาจเกิดขึ้นในชุมชนแห่งนี้เริ่มขึ้นเมื่ออย่างเข้าฤดูฝน ชาวบ้านจะนำเรือที่เก็บอยู่ในบริเวณเรือนมาทำความสะอาด ซ่อมแซมและอุดรอยรั่ว เพื่อให้เรือพร้อมใช้งาน และต้องมีการเตรียมเสบียงอาหารให้พอเพียงสำหรับสมาชิกในครอบครัวระหว่างที่เกิดน้ำท่วม สำหรับที่พักอาศัยก็ต้องมีการจัดเก็บข้าวของที่อาจเสียหายหรือไหลไปกับน้ำได้ขึ้นไว้บนที่สูง หรือบริเวณที่น้ำท่วมไม่ถึง บริเวณพื้นที่โดยรอบเรือนต้องเก็บกวาดให้สะอาด เพื่อป้องกันงูและแมลงไม่ให้หนีน้ำขึ้นมาบนเรือน แต่ถ้าหากยังมีสัตว์ หรือแมลงขึ้นเรือน ชาวบ้านก็จะนำเศษผ้าชุบน้ำมันก๊าดมาพ่นเสาเรือนในบริเวณที่อยู่สูงพ้นจากน้ำ โดยน้ำมันก๊าดจะช่วยป้องกันแมลงได้ ในพื้นที่เกษตรกรรมต้องมีการเก็บเกี่ยวพืชผลให้เสร็จ และต้องทำการตัดสางต้นพืชเตรียมไว้ให้กระแสน้ำพัดพาออกไปเมื่อเกิดน้ำท่วม เมื่อเริ่มมีฝนตกชาวบ้านจะเริ่มทำการคาดการณ์ระยะเวลาก่อนที่เกิดน้ำท่วมด้วยการสังเกตสภาพแวดล้อมแล้วจึงนำมาคำนวณหาระยะเวลา ตัวอย่างเช่นหากฝนตกหนักที่จังหวัดกำแพงเพชรก็คาดคะเนได้ว่าในช่วง

รูปที่ 4 พื้นที่เกษตรกรรม ในช่วงเวลาปกติ และในช่วงฤดูน้ำหลาก

รูปที่ 5 เรือหมอยาย และเรือมาด ในบริเวณเรือนในพื้นที่ศึกษา

เวลาประมาณ 15 วันจะมีน้ำท่วม หรือมีน้ำที่ท่วมในจังหวัดสุโขทัยก็จะใช้เวลาประมาณ 3 สัปดาห์ถึง 1 เดือน น้ำจึงไหลมาถึงชุมชน โดยระยะเวลาก่อนเกิดน้ำท่วมถูกใช้เป็นตัวกำหนดให้ชาวบ้านเตรียมขนย้ายข้าวของ ในปัจจุบันชาวบ้านใช้การติดตามข่าวสารตามสื่อต่างๆ นำมาคาดคะเนระยะเวลาที่จะเกิดน้ำท่วมแทนการสังเกตสภาพแวดล้อมดังเช่นในอดีต

เมื่อเกิดน้ำท่วมพื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่จะถูกน้ำท่วมจนไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ ทำให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนไปประกอบอาชีพทำประมงน้ำจืดแทน และมีบางส่วนที่เดินทางออกไปรับจ้างทำงานนอกชุมชน การเดินทางในชุมชนจะขึ้นอยู่กับความเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำ กล่าวคือหากระดับน้ำไม่สูงมากชาวบ้านก็จะใช้รถยนต์ หรือจักรยานยนต์ในการเดินทาง แต่ถ้าระดับน้ำสูงขึ้นจนไม่สามารถใช้พาหนะเหล่านี้ได้ พวกเขาเรือในการเดินทางแทน โดยเมื่อต้องการเดินทางไปไหนพวกเขาจะพายเรือไปยังที่ที่จอดรอไว้ เช่น พื้นที่สูงหรือริมถนนที่น้ำท่วมไม่ถึงแล้วจึงใช้รถสำหรับเดินทางในช่วงต่อไป ในทางกลับกันหากเป็นการเดินทางกลับมาเรือนก็จะใช้การเดินทางด้วยรถมาจนถึงริมถนน แล้วจึงพายเรือกลับเข้าเรือน

พัฒนาการของงานสถาปัตยกรรมในพื้นที่บ้านเกาะหงษ์

จากการศึกษาพบว่า การตั้งชุมชนในพื้นที่ที่มีการวางตัวเป็นแนวยาวขนานไปกับแม่น้ำทั้งสองฝั่ง เมื่อวิเคราะห์ลักษณะการกระจายตัวของกลุ่มเรือนก็พบว่า แนวริมแม่น้ำเป็นพื้นที่ส่วนแรกที่มีการตั้งอาคารบ้านเรือน ก่อนที่จะกระจายตัวออกไปตามแนวของถนน โดยการกระจายตัวนี้สามารถสังเกตได้จากรูปแบบและอายุของเรือน พื้นที่แต่ละส่วนภายในชุมชนถูกเชื่อมต่อกันด้วยถนนสายหลักที่วิ่งขนานเลียบริมแม่น้ำ มีถนนสาขาที่แยกออกจากถนนสายกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ และมีบางเส้นที่เชื่อมต่อกับถนนสายนครสวรรค์-โกรกพระ ตลอดแนวพื้นที่ริมถนนในปัจจุบันมีการปลูกเรือนขนานไปทั้งสองฝั่งคล้ายกับบริเวณพื้นที่ริมแม่น้ำ การใช้ที่ดินในชุมชนส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมสลับกับพื้นที่เรือนพักอาศัย โดยพื้นที่ริมแม่น้ำ (ที่น้ำไหลทรายมูล) ที่น้ำท่วมถึงมักเป็นพื้นที่เกษตรกรรม และส่วนที่อยู่สูงขึ้นไปตามแนวตลิ่งก็จะเป็นพื้นที่ดินแข็งที่ใช้ปลูกเรือนพักอาศัย

ลักษณะโดยรวมของเรือนส่วนใหญ่เป็นเรือนเครื่องสับใต้ถุนสูง ทำให้สามารถอยู่อาศัยได้ในช่วงฤดูน้ำหลาก และยังสามารถใช้พื้นที่ใต้ถุนเรือนสำหรับทำกิจกรรมต่างๆ ในช่วงเวลาปกติ ในอดีตแหล่งไม้ที่ใช้เป็นวัสดุก่อสร้างมักได้มาจากกิ่งอำเภอแม่วงก์และเขตอำเภอลาดยาว หรือได้จากการซื้อไม้จากแพซุงที่ล่องลงมาจากภาคเหนือ ชนิดไม้ของที่นี่นิยมนำมาก่อสร้างเรือนได้แก่ ไม้สัก ไม้แดงหรือไม้มะค่า บางครั้งมีการนำไม้ในพื้นที่ เช่น ไม้มะม่วงมาใช้ก่อสร้างด้วย ในชุมชนนี้เคยมีโรงเลื่อยแปรรูปไม้ตั้งอยู่ในคลองใกล้กับวัดเกาะหงษ์ (ไม่ปรากฏอยู่แล้วในปัจจุบัน)

การวางผังเรือนมักหันด้านหน้าของเรือนเข้าหาแม่น้ำที่เป็นเส้นทางสัญจรหลัก แต่เมื่อมีการตัดถนนประกอบกับการคมนาคมทางน้ำถูกลดความสำคัญลง เรือนในยุคหลังจึงหันด้านหน้าเรือนเข้าหาถนนแทน นอกจากนี้เรือนที่เคยหันด้านหน้าไปทางแม่น้ำ เจ้าของเรือนก็ทำการย้ายบันไดทางขึ้นมาจากด้านถนน แล้วจึงสร้างระเบียงเชื่อมตัวเรือนกับบันไดเสียใหม่ การหันเปลี่ยนทิศทางเรือนนี้ปรากฏในเรือนที่ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเป็นส่วนใหญ่

ความสัมพันธ์ระหว่างเรือนที่อยู่ใกล้เคียงกันเป็นแบบเครือญาติ พี่น้อง หรือสายตระกูลเดียวกัน เรือนเหล่านี้มักสร้างเรียงไปตามแนวที่ดิน หรือในพื้นที่เดียวกันเดียวกัน 2-3 หลัง หรือบางครั้งก็ปลูกเป็นเรือนที่มีลักษณะเดียวกันคล้ายกับเรือนแฝด โดยมีลานเรือน ทางเดิน หรือประตูที่สามารถเปิดเชื่อมถึงกันระหว่างเรือนได้

รูปแบบของกลุ่มเรือนลักษณะนี้ส่งผลต่อผังบริเวณโดยรวม โดยทำให้เรือนแต่ละหลังไม่มีรั้วถาวร แต่มีเพียงแนวรั้วต้นไม้ หรือรั้วไม้ระแนง สำหรับบอกขอบเขตของที่ดินเท่านั้น ทำให้เมื่อเกิดน้ำท่วมกระแสน้ำจึงสามารถไหลผ่านแนวรั้วไปได้อย่างสะดวกไม่เกิดการท่วมขัง

รูปที่ 6 ลักษณะภูมิทัศน์โดยรอบของเรือนในช่วงเวลาปกติ จนถึง การเกิดน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก

ต่างจากร้วคอนกรีตในปัจจุบันที่ตั้งกีดขวางการไหลของน้ำ เมื่อผนวกเข้ากับการถมที่ดินสูงเพื่อสร้างเรือนก็ทำให้น้ำไม่สามารถไหลผ่านพื้นที่ไปได้ จนเกิดน้ำท่วมขังในพื้นที่ที่ต่ำกว่าเป็นเวลานาน

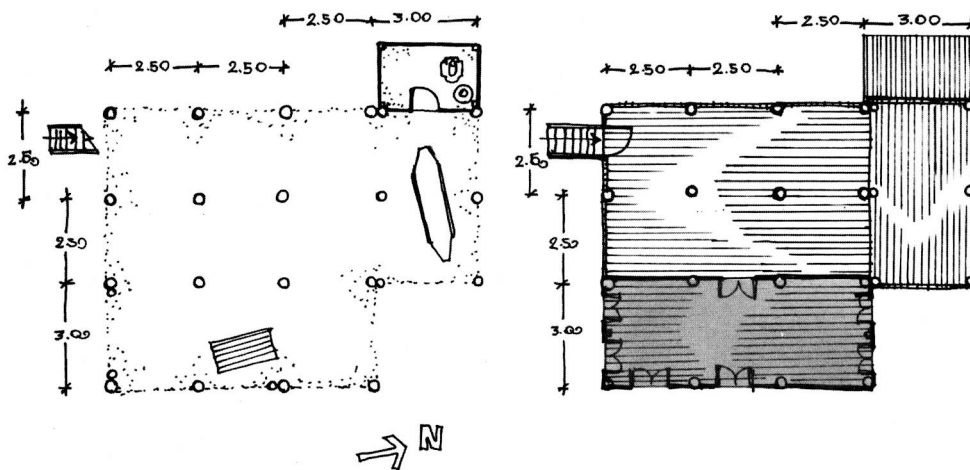
พัฒนาการของรูปแบบเรือนพื้นถิ่น

จากการสำรวจเบื้องต้นในพื้นที่แห่งนี้พบว่า มีเรือนพื้นถิ่นหลายรูปแบบ เมื่อศึกษาในเชิงลึกจึงพบว่า เรือนเหล่านี้มีพัฒนาการของรูปแบบเรือนที่ทำให้สามารถจำแนกอายุ และลักษณะการออกแบบเป็นยุคต่างๆ ได้ดังนี้

1. เรือนยุคแรก เรือนในยุคนี้มีอายุประมาณ 100 ปี เป็นเรือนทรงไทยใต้ถุนสูงหลังคาจั่วสูง มีทั้งแบบเรือนจั่วเดี่ยว และแบบเรือนจั่วแฝด ที่มีขนาด 3 ห้องหรือ 3 ช่วงเสา มีชายคายื่นยาวเพื่อกันน้ำฝน ด้านหน้าสักตอาจมีการยื่นชายคาเพิ่มเติมออกมาด้วยเช่นกัน และ

รูปที่ 7 ลักษณะโดยรวมของเรือนในยุคแรก

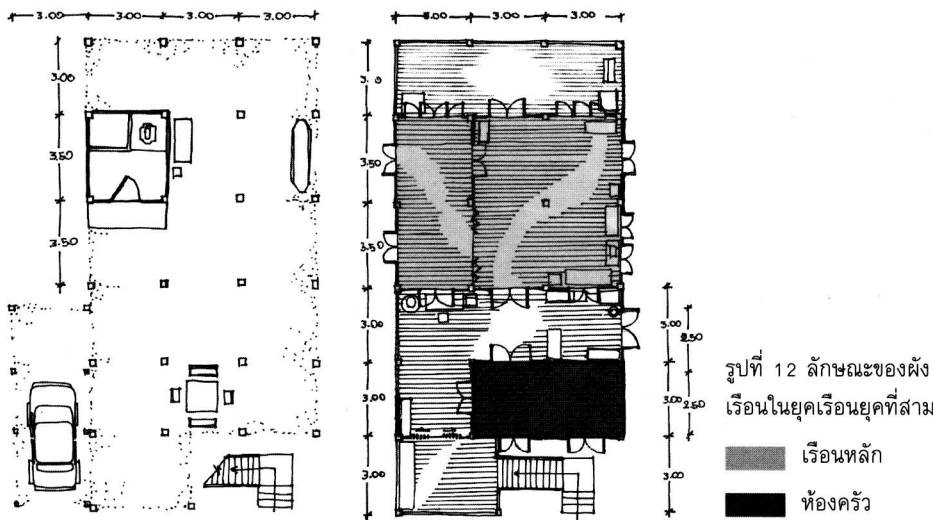

รูปที่ 8 ลักษณะของผังเรือนในยุคแรก และส่วนที่เป็นเรือนไทย

เรือนยุคนี้นิยมต่อชานยื่นออกไปบริเวณหน้าห้อง เพื่อใช้เป็นที่นั่งเล่นและทำกิจกรรมในครัวเรือน ส่วนฝาผนังเรือนภายในจะเป็นฝาปะกน หรือฝาสำหรับหวด ประตูแบบบานเปิดคู่ ธรณีประตูสูงหรือเป็นประตูบานเฟี้ยม มีการแกะสลักหรือไม้ฉลุลดลายเครือเถา บนบานเฟี้ยมและช่องระบายอากาศ หน้าต่างเป็นแบบบานเปิดคู่ ทั้งแบบกรอบสี่เหลี่ยมและกรอบห้า บริเวณหย่องของหน้าต่างจะมีการสลักลดลาย หลังคาเรือนเป็นแบบจั่วแหลม (หลังคาทรงไทย) มุงกระเบื้องดินขอ

รูปที่ 11 ลักษณะโดยรวมของเรือนในยุคที่สาม

3. เรือในยุคที่สาม เรือในยุคนี้มีอายุประมาณ 60-80 ปี มีลักษณะเป็นเรือเครื่องสับทรงปั้นหยา ภายในมีการกันห้อง 1-2 ห้อง สำหรับเป็นห้องนอนหรือที่เก็บของ การกันพื้นที่ภายในเรือนมักเป็นฝาเรือนแบบฝาตีตามนอนซ้อนเกล็ดหรือฝาเพ็ญ ที่สามารถปรับเปลี่ยนพื้นที่ภายในเรือนได้ตามความเหมาะสมกับการใช้งาน ส่วนฝาเรือนภายนอกอาจเป็นฝาปะกน หรือฝาไม้แบบตีตามนอนซ้อนเกล็ด สลับกับฝาไม้ตีตามตั้ง ในเรือนบางหลังมีการแยกพื้นที่ส่วนครัวรวมทั้งผืนหลังคาออกจากเรือนหลักเชื่อมต่อกันด้วยทางเดิน แต่ในบางหลังพื้นที่ทั้งสองส่วนจะถูกคลุมไว้ด้วยผืนหลังคาผืนเดียว ทำให้เมื่อมองดูจากภายนอกจะเห็นเป็นเรือนปั้นหยาขนาดใหญ่ หลังคามักมุงด้วยกระเบื้องดินขอ กระเบื้องว่าว หรือสังกะสี